

Zahorán Csaba¹

„Idegen rabságban”

Az erdélyi városok két világháború közötti átalakulása magyar szemmel

Bevezetés: egy diskurzus születése

Az Osztrák–Magyar Monarchia és vele együtt a történelmi Magyarország felbomlását szentesítő 1920. június 4-i trianoni békeszerződés megkötése után magyar részről továbbra is élénk figyelem irányult az elveszített területekre. Ez az érdeklődés egyaránt táplálkozott az elcsatolt régiókat kényszerűen elhagyó – elmenekült vagy áttelepült – magyarok százezreinek² kötődéseiből és a magyar kormányzat revizionista törekvéseiből. A régió új berendezkedéséhez való magyar viszonyulást – érthető módon – nagyban befolyásolták az érzelmek. A menekültek beszámolóit és panaszait, legkülönbözőbb szervezeteik megnyilvánulásait és a kormányzati propagandát többnyire a düh, elutasítás, keserűség vagy dac jellemezte, ami az évek múltával nosztalgiával és szomorúsággal, az elveszett otthon utáni sóvárgással egészült ki.

A Romániához csatolt kelet-magyarországi területek és Erdély³ vonatkozásában megnyilvánuló diskurzusnak azonban a veszteség érzetén túl volt még egy fontos összetevője. A magyar elitek 1918-ig részesedtek az Osztrák–Magyar Monarchia presztízseiből és abból a tényleges hatalmi pozícióból, amelyet ez az államalakulat Közép- és Délkelet-Európában, illetve a Balkánon betöltött. Ezt a szerepet az érintettek a Mohács előtti Magyar Királyság emlékezetével is alá próbálták támasztani, amely szerint a középkori magyar állam egyszerre

¹ Tudományos munkatárs, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Közép-Európa Kutatóintézet; Zahoran.Csaba@uni-nke.hu. Eredeti megjelenés: *Central European Horizons*, 2. (2021), 1. 93–125.

² Erről lásd például Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921*. Budapest, Jaffa, 2020. 183–204.

³ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért – és a köznyelvben is bevett módon – „Erdélyt” tágabb értelemben, vagyis az első világháború után Romániához csatolt összes kelet-magyarországi területre vonatkoztatva használom.

folytatott civilizatorikus tevékenységet Európa elmaradottabb délkeleti részein, és védte Közép- és Nyugat-Európát a keletről érkező „barbárok” (kunok, tatárok, törökök) támadásaival szemben. Ez a magyar küldetéstudat idővel beépült a modern magyar nemzetállam 19. századi ideológiájába, mintegy igazolva a magyar nemzetesítő törekvéseket is.⁴ Erdélyben a magyar–román egyenlőtlenségből is táplálkozott, amely a régió történeti fejlődésében, a magyar elitek hagyományosan előnyösebb politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális pozícióiban gyökerezett. Románia viszonylatában – a román irredentizmus miatti aggodalmak mellett⁵ – a „balkáni kisállam” iránti lekezelő attitűd is a részét képezte, pedig a fejedelemségek, majd az egyesült Románia elitjei idővel méltó versenytársaknak bizonyultak az Erdélyért folytatott játszmában – ahogy azt a későbbi fejlemények is igazolták.

A domináns magyar elitek olyan mértékben azonosultak ezzel a szemlélettel, hogy a magyar állam civilizatorikus szerepe és a magyarság szupremáciája még a párizsi békekonferencián is kézenfekvő érvnek tűnt Magyarországot területi integritása mellett.⁶ Erdély Románia általi elfoglalása és annak nagyhatalmi jóváhagyása így komoly feszültséget generált a magyar küldetéstudat, a magyar Románia- és románsággép, valamint az új hatalmi viszonyok között. Ez, az erdélyi magyarságot „történelmileg megillető” pozíció és a tényleges új helyzete közötti ellentmondás vált a magyar nyilvánosságban újonnan létrejövő, a két világháború között virágkorát élő Erdély-diskurzus egyik központi, formáló elemévé. De hasonlóan fontosak voltak azok a – mai kifejezéssel identitáspolitikai – toposzok is, amelyek a nemzeti hovatartozást abszolutizálva a (magyar) összemzeti szolidaritást és a magyarság melletti kitartást hangsúlyozták a kisebbségi helyzetben. Mivel e diskurzus a megoldást általában – kimondva vagy kimondatlanul – a trianoni békeszerződés valamiféle felülvizsgálatában látta, szervesen illeszkedett a korabeli magyar revizionizmus kontextusába is.

⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In Romsics Ignác: *Múlt-ról a mának. Tanulmányok, esszék a magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2004. 121–148; illetve Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007, különösen 90–130.

⁵ Bővebben lásd Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004.

⁶ Lásd Gerő András (összeáll.): *Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867, A trianoni béke – 1920, A párizsi béke – 1947*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1989. 156–157, 159.

1. kép: Az 1930–40-es években emelt Tiszti Kaszinó (Cercul Militar) épülete Brassóban

Forrás: a szerző felvétele, 2009

Noha a két világháború közötti, Erdélyre és a többi elcsatolt területre irányuló figyelem nem volt állandó, és a megszokás, illetve a mindenféle újabb ügyek miatt idővel lanyhult, a kormányzat és az érdekeltek igyekeztek azt folyamatosan fenntartani. Abban bíztak, hogy a megfelelő időben majd lehetőség nyílik a mélységesen igazságtalannak és elfogadhatatlannak érzett békeszerződés revideálására, Magyarország pedig legalább részben vissza tudja szerezni az elvesztett területeket. Jóllehet a revizionista diskurzus a békeszerződés aláírását, majd ratifikálását követően évekre visszaszorult, az 1920-as évek végén, a nemzetközi körülmények módosulásával újra megjelent, és egyre nagyobb teret hódított a közbeszédben.⁷ Tulajdonképpen integrálta az ebben az időszakban

⁷ Bővebben lásd Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.

született, a határon túli magyarsággal kapcsolatos alkotások jelentős részét, a propagandisztikus írásoktól a nosztalgikus útirajzokon át a tudományos igényű elemzésekig.

Ennek a diskurzusnak a szemlélete és nyelvezete több szemponttól is „elfogult” és tendenciózus volt. Sok korábbi, a románságra nem éppen hízelgő sztereotípiát és előítéletet is magába olvasztott, összhangban azzal a képpel, amelyet az Európa középső és nyugati részeiről érkezők alkottak a Balkánról és a kontinens délkeleti régiójáról.⁸ Ugyanakkor korántsem tekinthető teljesen hamisnak vagy megalapozatlannak, és számos valóságelemet is tartalmazott. Talán ez is magyarázza azt a szívósságot, amelynek segítségével nemcsak a magyar revizionizmus katasztrofális kimenetelét, hanem az államszocializmus évtizedeit is túlélte, különféle megnyilvánulásai pedig mindmáig felbukkannak, Magyarországon és Romániában egyaránt.⁹

A megvizsgált szövegek

A következőkben olyan írásokról lesz szó, amelyek a Romániához került, de továbbra is magyarnak tekintett erdélyi városokról születtek, néhány évvel Trianon után. A városok sajátos pozíciója és funkciója a 19–20. századi Erdélyben önmagában is szerteágazó téma,¹⁰ itt csak azt a toposzt említeném meg, amely már az első világháború előtt megjelent velük kapcsolatban, és Trianon után is meghatározta a hozzájuk való magyar viszonyulást. A dinamikusan magyarosodó erdélyi városok ugyanis egyszerre testesítették meg a modernizációt,

⁸ Bővebben lásd Maria Todorova: *Balkanii și balcanismul*. București, Humanitas, 2000. Ez a jelenség természetesen kétirányú, hiszen a román nyilvánosságban is jócskán találni negatív és lenéző sztereotípiákat „a magyarokról”, ezek elemzése azonban meghaladja jelen írás kereteit.

⁹ Az aktuális közbeszédben lásd például Horváth-Kovács Szilárd: Hogyan tapasztaltuk meg az autentikus „balkánt”? Dobrudzsában. *Transindex*, 2019. augusztus 18. A kérdés azonban a tudományos diskurzusban is gyakran előkerül, nagy vitát váltott ki például Molnár Gusztáv 1997-ben megjelent esszéje, lásd Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 3. (1997), 3–4. 208–232; vö. *Magyar Kisebbség*, 4. (1998), 1. 3–101. A román nemzetfejlődéssel kapcsolatban pedig lásd még például Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Budapest, Méry Ratio – Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány, 2013.

¹⁰ Lásd például Pomogáts Béla: Erdélyi magyar városok. In Pomogáts Béla: *Változó Erdély. Tanulmányok Erdélyről*. Budapest, Lucidus, 2001. 61–86.

és mint a „magyarosodás kohói”¹¹ a dualista magyar nemzetállam egyik erdélyi pilléreként is szolgáltak.¹² Az erdélyi urbánus közeg 1918 utáni fokozatos átalakulása ezért különösen fájdalmasan érintette a magyar eliteket.¹³ Az elemzésemben megvizsgált szövegek szerzői többnyire erdélyi – onnan távozott vagy továbbra is ott élő – magyar értelmiségiek voltak, akik a városok aktuális viszonyait elsősorban épp ilyen szemmel látták és láttatták.

1930-ban jelent meg a *Magyarság* nevű nacionalista napilap jubileumi évkönyvében az a tizenhat oldalas összeállítás, amely a Csehszlovákiához, Romániához és a délszláv államhoz került fontosabb városokról nyújtott vázlatos, számos fényképpel illusztrált körképet.¹⁴ A *Magyar városok idegen rabságban* cím sokat elárul a rövid írásokról, amelyek szerzői „magyar szemmel” értékelték és fogalmazták meg benyomásaikat. Az összeállítás bevezetőjéből érdemes hosszabban is idézni, mivel mintegy sűrítve – és magyarországi lapként jóval szabadabban – fogalmazza meg azt a szemléletet, amelyből a magyar Erdély-diskurzus is jócskán merített:

„Kolozsvár, Kassa, Pozsony, Arad, Szabadka, Nagyvárad, Marosvásárhely, Brassó és a régi Magyarország többi történelmi levegőjű magyar városa – áll a szövegben – lassacskán álomszerű távolságba kerül a csonka ország magyarjától s csak a régi emlékek között él már. A Magyarság jubileumán kötelességének tartja, hogy újra közel hozza olvasóihoz azokat a városokat, melyek olyan messze kerültek tőlünk. Az ezeréves magyar történelem minden kincse, szépsége ezekben a városokban van, amit csak kőben, fában, aranyban, ezüstben kiformált ezer éven át a magyar művészet, ami építő lélek csak megnyilatkozhatott bennünk az elmúlt századokban, az mind odaát maradt, a csonka ország városainak alig-alig jutott valami.”¹⁵

¹¹ Varga E. Árpád: Erdély magyar népessége 1870–1995 között. *Magyar Kisebbség*, 4. (1998), 3–4. 366.

¹² Ezzel kapcsolatban lásd például Beksics Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás. Különös tekintettel városainkra*. Budapest, Athenaeum R.-T., 1883. 59–66; illetve A népszámlálás súlypontja. *Budapesti Hírlap*, 1911. január 22. 31.

¹³ Lásd például a magyar békeküldöttség érvelését 1920-ban. A magyar béke delegáció II. jegyzékének összefoglaló kivonata (Neuilly, 1920. január 14.). In Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris, 2003. 118.

¹⁴ *Magyar városok idegen rabságban. A Magyarság jubileumi évkönyve 1920–1930*. Budapest, Magyarság Lapkiadó R.-T., 1930. 67–82. (A továbbiakban: *Magyar városok*.)

¹⁵ *Magyar városok* (1930): i. m. 67.

Az erdélyi városok közül Kolozsvárról (ma: Cluj-Napoca, Románia), Nagyváradról (Oradea), Aradról (Arad) és Brassórol (Braşov) közölt 1-2 oldal terjedelmű pillanatképeket az évkönyv. Az egyes írások szerzői nincsenek feltüntetve (az Aradról tudósító „Spectator”, azaz Krenner Miklóst leszámítva), de erdélyi kötődésüket nemcsak a helyismeret tükrözi, hanem az érintettségéről árulkodó, érzelemdús stílus is.

Németh László nagyhatású esszéje, a *Magyarok Romániában* 1935-ben jelent meg az általa szerkesztett és írt, Magyarországon megjelenő *Tanu* 3–4. számában.¹⁶ Németh 1935 nyarán járta be társaival Romániát, ahol vagy két hetet töltött, Erdélybe pedig délről, a Duna menti Giurgiu irányából, Bukarest érintésével jutott el.¹⁷ Németh útirajzát nemcsak az író „anyaországi” illetősége¹⁸ és lebilincselő stílusa, hanem szemlélete, valamint a „közép-európai tejtetstvérség” és a „Duna-gondolat” melletti elkötelezettsége is megkülönbözteti a többi írástól. (Nem csoda, hogy esszéje 1936-ban komoly vitát váltott ki mind Magyarországon, mind Erdélyben, sőt Budapesten még nemzetgyalázással is meg akarták vádolni.)¹⁹

Az *Erdélyi városképek* című esszégyűjteményt 1936-ban adta ki a budapesti Révai könyvkiadó és az Erdélyi Szépmíves Céh.²⁰ A kötet öt erdélyi városról – Kolozsvárról, Nagyenyedről (ma: Aiud) Nagyváradról, Marosvásárhelyről (Târgu Mureş) és Brassórol – szóló írást tartalmazott, amelyek közül néhány korábban a kolozsvári *Erdélyi Helikon*ban is megjelent az 1930-as években.²¹ A viszonylag hosszú, szubjektív, esetenként nosztalgikus-lírai stílust a tárgyilagos elemzéssel vegyítő szövegek meglehetősen részletes képet rajzolnak az említett településekről. Szerzőik neves erdélyi vagy Erdélyben ténykedő írók,

¹⁶ Jelen íráshoz az esszé mellett a vita szövegeit is tartalmazó, Nagy Pál által gondozott kiadást használtam: Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor, 2001.

¹⁷ Nagy Pál: Előszó. In Németh (2001): i. m. 5–15.

¹⁸ Noha Németh László Nagybányán született 1901-ben, kisgyerekkora óta a későbbi „trianoni” határokon belül élt.

¹⁹ Nagy (2001): i. m. 11. Az útirajzról és kontextusáról bővebben lásd Borsi-Kálmán Béla: Hasonlóságok és különbségek – és tanulságok I-II. *Korunk*, 19. (2008), 1. 15–24. és *Korunk*, 19. (2008), 2. 50–59.

²⁰ Pomogáts Béla: Bevezetés. In Pomogáts Béla (összeáll.): *Erdélyi városképek*. Bratislava/Pozsony, Madách–Posonium, 1994. 13.

²¹ Jelen íráshoz a Pomogáts Béla gondozásában kiadott kötetet használtam, amelyből kimaradt a Nagyenyedről szóló szöveg, de bekerült helyette több más esszé, ugyancsak az 1930–40-es évekből.

újságírók, közéleti személyiségek voltak: többek közt Kós Károly, Tabéry Géza, Molter Károly és Szemlér Ferenc. A *Kolozsvárhoz* címzett előszót a – szintén erdélyi – volt magyar miniszterelnök, gróf Bethlen István jegyezte, aki fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy

„[a] közéletben szereplőknek nincs ma komolyabb kötelességük, mint újból és újból felhívni az ifjabb generációk figyelmét arra, hogy a trianoni határokon túl három és félmillió magyar testvérünk folytat élethalálharcot megmaradásáért, s hogy ezt a küzdelmet csak akkor állhatja végig, ha a másik kilencmillió magyar történeti szolidaritását a háta mögött érzi”.²²

A Kolozsváron 1937-ben megjelent *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936.* című kötet²³ a fentiekől kissé eltérő jellegű írásokat tartalmaz. A címével Apor Péter 18. századi, Erdély átalakulását taglaló klasszikus művére utaló kiadvány első része a régió politikai, közéleti, társadalmi, kulturális és gazdasági életében Trianon után bekövetkezett változásokat veszi sorra. A *Transzilvániai kalauz* alcímű második rész pedig – hasonló szerkezetben – hét erdélyi és bánsági város (a korabeli román nyelvhasználati előírásoknak megfelelően kizárólag román néven szereplő Cluj, Oradea, Arad, Timișoara, Brașov, Târgu-Mures, Satu Mare) és a kisvárosok viszonyait ismerteti, „minden városról más-más benszülött újságíró”²⁴ tollából. A második rész bevezetésében a szerkesztő meg is indokolja az eljárást:

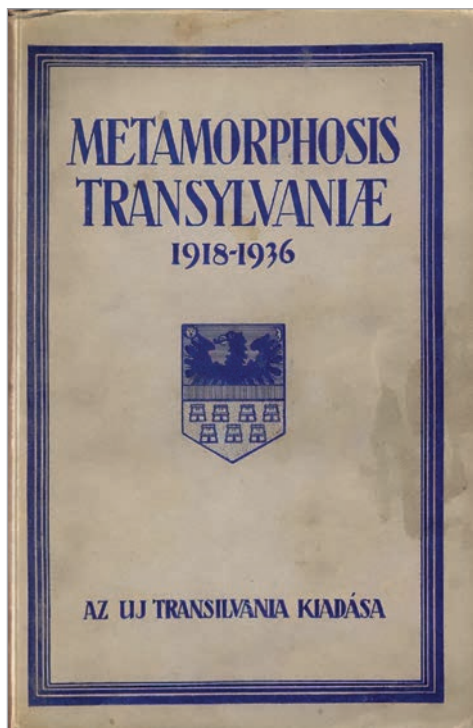
„mert hiszen a nagy átalakulás kontúrjai éppen e városokban rajzolódtak ki a legélesebben. A falu lakossága nagyon hamar beletörődött a változhatatlanba, mert minden kiélését megtalálta a magaművelte föld áldásaiban s miután a nemzetiségi elkülönülések a falvakban a lakosság békekereső szándékával csakhamar elsimultak és mert az államhatalom a városok speciális elrománosítási célkitűzéseivel a falvak népet kevésbé méltatta figyelemre, természetszerűleg éppen a transzilvániai városoknál mutat nagyobb kilengéseket az átalakulás lázgörbéje.”²⁵

²² Pomogáts (1994): i. m. 15–16.

²³ Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936.* Cluj, Új Transzilvánia, 1937.

²⁴ Győri Illés (1937): i. m. 121.

²⁵ Győri Illés (1937): i. m.

2. kép: A *Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936* című kiadvány borítója

A könyvet a román cenzúra is jóváhagyta, ami feltehetően az egyes írásokban is megnyilvánult, szerzői mindenestre jóval árnyaltabban és összetettebben mutatják be a valóságot, mint például a *Magyarság* évkönyvének említett szövegei. A bevezetésben úgy fogalmaz a szerkesztő, hogy

„művük elkészítésénél egyetlen gondolat lelkesítette, hevitette őket [a szerzőket], nevezetesen, hogy a történelmi mult nagy tévedései után végre elháruljanak az akadályok a Transylvania földjén élő román és magyar népek őszinte közeledésének útjából. Ne várjon tehát tőlünk elfogult politizálást az olvasó, hanem elégedjék meg a tények és események tárgyilagos ismertetésével, hiszen a megismerés ugyanis a legrövidebb út az igazsághoz”.²⁶

²⁶ Győri Illés (1937): i. m. 5.

Zathureczky Gyula *Erdély. Amióta másképp hívják* című munkája²⁷ 1939-ben, vagyis már a versailles-i békerendszer megrendülése idején jelent meg Magyarországon, Püski Sándor Magyar Élet kiadóvállalatánál. A bánági születésű, de Magyarországon tevékenykedő író és újságíró tanulmánykötetével a két világháború közötti Románia – és különösen Erdély – bemutatását tűzte ki céljául, mivel – ahogy a bevezetésben fogalmaz –

„[m]egdöbben és szomorodott lélekkel láttam több, mint egy évtizeddel ezelőtt, Erdélyből Magyarország földjére lépve, azt a tájékozatlanságot, nemtörődömséget és fölénnyességet, amellyel neobarokk társadalmunk az erdélyi kérdést kezelte. Azóta örömdetenesen változott a helyzet [...] Mégis úgy éreztem, az emberek csak részeket ismernek a határokon túli problémákról...”²⁸

Nem „szakkönyvnek” szánt munkájában tizenhat fejezetben foglalja össze az aktuális romániai viszonyokat, „természetesen a magyarság ügyét” állítva középpontba:²⁹ kitér az erdélyi magyar iskolákra és társadalomszervezésre, a romániai politikai helyzetre, a legionárius (vasgárdista) mozgalomra, a zsidóságra, a Regátra és Bukarestre és az erdélyi falvak mellett természetesen a városok világára is.

Az *Erdély* című monumentális kötet, amelynek „szellemi atyja” gróf Teleki Pál miniszterelnök és földrajztudós volt, szerkesztését pedig Deér József történész vezette, 1940 nyarára készült el, de már a második bécsi döntés kihirdetését követően jelent meg.³⁰ Noha így már nem tudta igazolni az Erdélyre vonatkozó magyar igények jogosságát, tartalma mégis a rendkívül fontos könyvek közé sorolja. A Kárpát-medence egységét, Erdély néprajzi, történeti és kulturális életét, valamint a román uralom alatti változásokat bemutató tanulmányok ugyanis komoly szakmai munka eredményeként születtek, értéküket pedig az sem csökkenti – legfeljebb árnyalja –, hogy közvetlen célja is volt az *Erdély* megjelenésének. Ahogy a kötet előszavában áll: „Európa igazságos újjárendezésének előestéjén elérkezett az idő, hogy elővegyük az igazság fegyvereit, s a magyar nép vérrel és tudással szerzett jogait és múltjában igazolt nemzeti

²⁷ Zathureczky Gyula: *Erdély. Amióta másképp hívják*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2004.

²⁸ Zathureczky (2004): i. m. 5.

²⁹ Zathureczky (2004): i. m. 6.

³⁰ Barcsa Dániel: Az Erdély sorsa – Erdély sorsa. In Kovács Attila Zoltán (szerk.): *Erdély*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2011. 443. Jelen íráshoz a Kráter Műhely Egyesületnek a Magyar Történelmi Társulat 1940. évi eredeti kiadását újraközlő, azt Előhanggal, Utószóval és Barcsa írásával kiegészítő kötetet használtam.

törekvéseit a természeti és történeti igazságok nyílt megvallásával támasszuk alá. Ez a Magyar Történelmi Társulat célja ennek a műnek a kiadásával.”³¹ Igaz, rögtön ezután az következik, hogy:

„A tudósok, akik ezt a könyvet írásaikkal megtisztelték, nem értenek a propagandához. Időszerű nagy nemzeti célok és törekvések érdekében sem hajlandók ferdtésre vagy szépitésre. Tudományos hitelükre gonddal figyelmezve mondják ki kendőzés nélkül az igazságot, legyen az kedvező, avagy lesújtó magyar népünkre, mert meggyőződésük, hogy az igazság ismerete a nemzetnek csak javára, a népnek csak okulására vezethet, a hazugság és ferdtetés mindkettőt lealázza.”³²

A kötet ötödik részének (*Erdély a román uralom alatt*) tanulmányai sorra veszik az impériumváltást, az erdélyi népesedési viszonyokat, gazdasági, társadalmi és kulturális életet, szerzőik pedig elismert szakemberek: Rónai András, Kovács Alajos, Makkai Sándor és Makkai László.

3. kép: Utcakép Kolozsvárról az 1920–30-as években emelt ortodox katedrálissal és a Nemzeti Színházzal

Forrás: Fortepan / László Lajtai, 1934

³¹ Kovács (2011): i. m. [7.]

³² Kovács (2011): i. m. [7.]

Az alábbiakban azt próbálom megragadni, hogy miképp érzékeltették a fentebbi munkák egyes szerzői az erdélyi városok aktuális helyzetét, és hogy ezzel hogyan gazdagították az említett magyar Erdély-diskurzust, különös tekintettel a „magyar civilizatorikus diskurzusra”. A számos lehetséges szempont közül elemzésemben elsősorban a változások általános értékelésére, valamint a társadalmi átalakulás, a modernizáció, és a Nyugat–Kelet lejtő megjelenítésére koncentrálok.

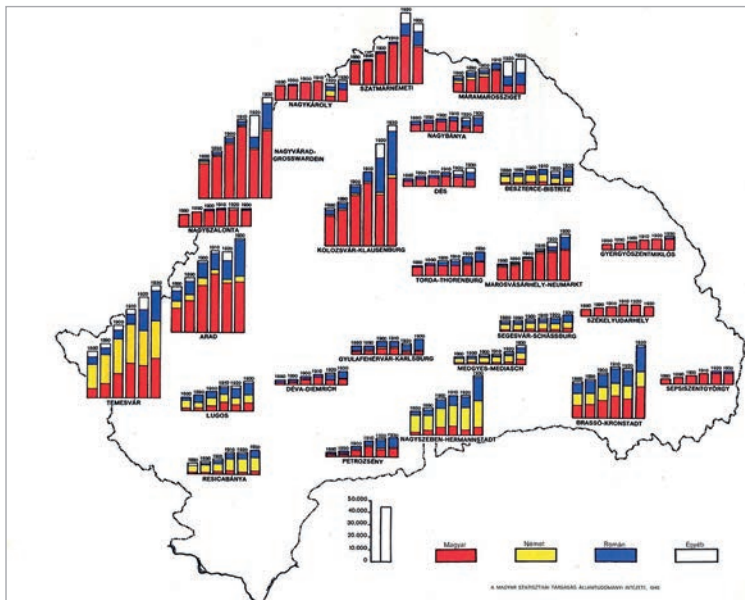
Változás és változatlanság

Az erdélyi városok gazdag történelme, a Magyarországhoz és magyarsághoz fűződő szoros kapcsolataik így vagy úgy minden szövegben megjelennek, még a döntően német vagy vegyes jellegű települések esetében is. Az *Erdélyi városképek* esszéinek terjedelmes történeti és művelődéstörténeti áttekintései, az *Erdély* című kötet több tanulmánya, továbbá a többi szövegben is elszórt utalások mind ezt a reprezentációt erősítik. A tatárok és törökök elleni küzdelmek említése pedig impliciten a magyarságnak és a magyar államnak a (nyugati) keresztény civilizáció védelmében vívott harcaira utal, emlékeztetve az olvasót arra, hogy a Nyugat–Kelet határvonal nemrég még a magyar–román államhatárt alkotó Keleti- és Déli-Kárpátok vonalán húzódott. Ugyanakkor a városok magyar vagy német hagyományainak hangsúlyozása és nyomatékosan *nem román* jellegük kidomborítása – történeti, társadalmi és kulturális szempontból egyaránt – tulajdonképpen az újonnan létrejött Nagy-Románia *román* nemzetállamként való meghatározását cáfolja. A szövegek ekképp a wilsoni nemzeti önrendelkezési elv megsértését, azaz a trianoni békeszerződés igazságtalanságát is demonstrálják, közvetve a revíziót szorgalmazó diskurzusba illeszkedve. Erre utalnak az *Erdélyi városképek* bevezető sorai is, amelyeket a volt magyar miniszterelnök, az Erdélyből áttelepült Bethlen István gróf fogalmazott meg: „Az erdélyi városok – magyar városok: hordozói egy ragyogó múltnak, beszélő kövei egy letűnt ezer év álmainak, sok küzdelemnek, harcnak, dicsőségnek és mementói egy nagy nemzeti tragédia beteljesülésének.”³³

A városok magyar jellegéhez és magyarországi múltjához, hagyományaihoz képest a szerzők többsége jelentős változásokat rögzít az 1918 óta eltelt időszak vonatkozásában. Például az egyik, Nagyváradról szóló szövegben az olvasható,

³³ Pomogáts (1994): i. m. 15.

hogy „A megszállás tizenkét esztendeje [...] súlyos nyomokat hagyott ennek a mozgalmas, élénk és gyönyörű városnak életében,”³⁴ másutt, Marosvásárhely kapcsán pedig hogy „Erre az időre tehető a város képének lassú, de rendszeres átalakulása”.³⁵ Temesvár (ma: Timișoara, Románia) elsősorban dinamikus fejlődésével tűnt ki a többi település közül,³⁶ de megváltozott Szatmárnémeti (Satu Mare) is, mégpedig „nemcsak belsőleg, hanem külsőleg is”.³⁷

4. kép: Erdély nagyobb városainak nemzetiségei, 1880–1930

Forrás: Kovács Alajos: Erdély népesedési viszonyai. In Kovács (2011): i. m. 395.

A nagy változások azonban számos írásban csak felszíni jelenségként tűnnek fel, sok települést pedig inkább a változatlanlanság jellemez, illetve az „igazi” – azaz magyar vagy német – lényeg megmaradása. *A Magyar városok idegen*

³⁴ *Magyar városok* (1930): i. m. 75.

³⁵ Benczel Béla: Targu-Mures metamorfózisa. In Győri Illés (1937): i. m. 172.

³⁶ Kalotai Gábor: Timișoara metamorfózisa. In Győri Illés (1937): i. m. 144, 147–148, 150.

³⁷ Baradlai László: Satu Mare metamorfózisa. In Győri Illés (1937): i. m. 183.

rabságban című összeállítás bevezetőjének szerzője úgy fogalmaz, hogy noha „a tízéves megszállás nagyon-nagyon sok mindent idegen mázzal vont be”, az ide-látogató pedig „egészen idegen világot talál”, a „külső máz alatt azért épen ott él mindenütt a magyar”.³⁸ Bethlen István pedig így zárja már idézett gondolatait: „Még ma is ott dereng rajtuk az ezeréves magyar szellemiség világossága, lelkük mélyén még ma is magyarok, mert amit az idők hosszú évszázadok alatt beléjük leheltek, azt semmiféle erőszakkal egyik napról a másikra megsemmisíteni nem lehet.”³⁹ Ezt a benyomást erősítik meg mások is, akik szerint például Brassó is „nagy átalakuláson ment keresztül”⁴⁰ [...] „a fejlődés lendületében is [...] megtartotta szász jellegét”,⁴¹ alig változott az új határ közelébe került Arad,⁴² és „Változtatlanul áll Sepsiszentgyörgy és Udvarhely és a székelyek legészakibb fellegvára: Marosvásárhely, Szatmár, Nagykároly, Máramarosziget arca alig változott”.⁴³

Bethlen szavaira rímelnék Zathureczky Gyula összegző gondolatai is: „Bizonyos, hogy megváltoztak az emberek, akik a városokban laknak, de bizonyos, hogy maguk a városok nem változtak meg és nem változott a köveikből áradó hagyomány sem, amely Erdély hagyománya.”⁴⁴

Szerepcserék

Az erdélyi városok társadalmának átalakulását jól szemlélteti az egyes szövegekben a nemzetiségi arányok módosulásának, illetve a társadalmi szerepcseréknek az ismertetése. A szerzők sokféle módon közelítik meg ezt a két kérdést, és a legkülönbözőbb jelenségeket ragadnak meg írásaikban, de végeredményben többé-kevésbé hasonló következtetésekre jutnak. Például Makkai Sándor kiemeli, hogy:

„[a]z erdélyi városoknak a világháború előtt, összességüket tekintve uralkodóan magyar jellege volt. A 49 város közül 32-ben a magyarság abszolút többséget alkotott, csak 9-nak volt német jellege, és 8-nak román többsége, amely utóbbiak kifejezetten kisvárosok. 1918 után a városok jellegében nagy változások következtek be. Nemcsak a magyar

³⁸ Magyar városok (1930): i. m. 67.

³⁹ Pomogáts (1994): i. m. 15.

⁴⁰ Pogány Marcel: Brasov metamorfózisa. In Győri Illés (1937): i. m. 164.

⁴¹ Pogány (1937): i. m. 167.

⁴² Károly Sándor: Arad metamorfózisa. In Győri Illés (1937): i. m. 153.

⁴³ Zathureczky (2004): i. m. 53.

⁴⁴ Zathureczky (2004): i. m. 54.

tisztviselők távozása, hanem az a tény is hozzájárult ehhez, hogy a magyar állami intézmények az új uralom birtokába és szolgálatába kerültek. A megyei és városi székházak, a bíróságok, az iskolák, a színházak és múzeumok, a különféle hivatali épületek, a kaszárnyák stb., ezáltal máról holnapra a románság életének színterei, eszközei, hirdetői lettek, ami a városok képét azonnal megváltoztatta. Ahogy a román állami és társadalmi élet berendezkedése továbbhaladt, ezt a jelet vették fel a bankok, kereskedések, gyárak s a magánházak új és új sorai is. [...] Ma a 49 város közül 27 magyar, 4 német, ellenben 18 román többségű.⁴⁵

Van, ahol pontos számadatokat is talál az olvasó, máshol viszont inkább csak a szerzők benyomásai tudósítanak a lakosság nemzeti összetételének változásáról. „A békebeli egynyelvűséggel szemben kétnyelvű lett a város” – áll Kolozsvárról az egyik írásban,⁴⁶ ugyanakkor Brassó kapcsán Szemlér Ferenc felidézi a város légkörének svájci jellegét és természetes háromnyelvűségét.⁴⁷ A Kolozsváron lezajlott „lakosságcsere” így ragadja meg Kós Károly: „Az impériumváltozás óta Erdély minden városa között Kolozsvár polgársága cserélődött ki leginkább. Közvetlenül a háború előtt hatvanezer lakója volt, ma százezer. Végeredményben csak annyi történt, hogy a város megnőtt.”⁴⁸

Az elemzett szövegekből egyértelműen kirajzolódik a városi társadalmakon belül korábban domináns magyarság politikai, gazdasági és társadalmi pozícióvesztése és mobilitási pályáinak beszűkülése. Ahogy Zathureczky Gyula rámutat: „A többségi emberből, a milleniumi Magyarország emberéből, Rákosi harmincmillió magyarjából máról-holnapra, minden átmenet nélkül, kisebbségi ember lett”, amit ugyanakkor azzal is kiegészít, hogy az új helyzet a magyarság nemzeti-társadalmi megújulásának lehetőségét is magában rejt.⁴⁹

A szerzők részletesen és gyakran meglehetősen sötét színekkel ábrázolják az erdélyi városokban élő magyarok legkülönbözőbb nehézségeit, amelyek következtében a régió magyar kulturális, művelődési és gazdasági élete többnyire hanyatlásnak indult, vagy jobb esetben is stagnált. Mindenesetre csak kevés területen számolnak be pozitív fejleményekről. Még elkeserítőbb képet nyújt a kisvárosok magyar értelmisége: fokozatosan vagy Magyarországra, vagy máshova költözött, illetve visszavonult a nyilvánosságtól, ami még szürkébbé

⁴⁵ Makkai Sándor: Erdély társadalma. In Kovács (2011): i. m. 423–424.

⁴⁶ Szász Endre: Cluj metamorfózisa. In Győri Illés (1937): i. m. 126.

⁴⁷ Szemlér Ferenc: Brassó. In Pomogáts (1994): i. m. 197–198.

⁴⁸ Kós Károly: Kolozsvár. In Pomogáts (1994): i. m. 71.

⁴⁹ Zathureczky (2004): i. m. 15.

tette a helyi közéletet.⁵⁰ A magyar intézményrendszer elhúzódó válságával nem öncélúan foglalkoznak a szerzők. A románná lett állam támogatása nélkül ugyanis nem csupán a magyar kulturális dominancia megőrzése, hanem maga az erdélyi magyarság megmaradása – vagy mai kifejezéssel a magyar közösség etnikulturális reprodukciója – lett a tét. Az egyes írásokban így olyan állításokat lehet olvasni, hogy „a magyarság, mint Erdélyben mindenütt, Kolozsvárott is megszegényedett”;⁵¹ Nagyváradon „[a] román gyarapodás mögött való számbeli magyar lemaradásnál jelentékenyebben esik azonban latba az a hátraesés, amit gazdasági és főleg nemzetkulturális téren kellett a magyarságnak elszenvednie. [...] Proletár életrend felé rohanunk”;⁵² Temesváron pedig „[a] magyarság, melynek létszáma 28 ezer lehetett, elszegényedett s befelé élt”.⁵³

Az objektív okok (a világháború következményei, a korábbi gazdasági kapcsolatok szétzilálódása, gazdasági nehézségek és válságok stb.) megemlítése mellett egyes szerzők azt is érzékeltetik – ki hangsúlyosabban, ki kevésbé –, hogy a magyar hanyatlással párhuzamos román térnyerés korántsem egy spontán társadalmi jelenség volt, hanem tudatos állami politika is állt mögötte. Pontosan ragadja meg ezt Molter Károly, az *Erdélyi városképek* Marosvásárhelyről szóló esszéjében:

„Román részről (különösen ma) folyik a már nyíltan hangoztatott jelszó beváltása, hogy a várost gőzerővel románosítani kell! Előbb a megyében kellett a magyarságot majorizálni [...] A városban már bonyolultabb volt ez az eljárás. Először is szükség volt nagy, mesterségesen szított bevándorlásra. Minden apró vagy nagy, új vagy megürlt és megürlített pozícióba rekrutálódott ide az alkalmazott a mezősegi román népből. A főhivatali osztály, az újonnan szervezett iskolák, a katonaság, rendőrség, és a városi életre vágyó vagyonosabb gazdák, végül a regátiak hamar és szívesen honosodó csoportja teljessé tette ezt a városfoglalást, mely most is folyik még. [...] A zsidó magyarokat s a magyar nyelvű zsidókat a hivatalos statisztika természetesen félreszámítja már a magyarságtól. Remeteszeg nevű külváros bekapcsolása is segített, a román lakosok így is megszapordtak, úgyhogy a lélekszám 20%-a biztosan román már nálunk. A politikusok többet mondanak, de pontos statisztikát még nem láttam. Mikor Avram Jancu szobrát leplezték le a piacon, nagy nemzeti ünnepségek keretei közt, meggyőződünk, hogy eredménnyel járt a város románosítása...”⁵⁴

⁵⁰ Gárdos Sándor: A kisvárosok metamorfózisa. In Győri Illés (1937): i. m. 194.

⁵¹ Maksay Albert: Kolozsvár. In Pomogáts (1994): i. m. 53.

⁵² Tabéry Géza: Oradea metamorfózisa. In Győri Illés (1937): i. m. 133.

⁵³ Kalotai (1937): i. m. 148.

⁵⁴ Molter Károly: Marosvásárhely. In Pomogáts (1994): i. m. 141.

A két világháború közötti romániai közélet egymást követő nacionalista hullámai nemritkán a románok és nem románok együttélését is megnehezítették. Bár egyes városok és régiók toleráns szellemisége kevésbé változott, több helyen időnként feszültté vált az interetnikus viszony, és fokozódott a nemzetiségek egymástól való elkülönülése.⁵⁵ Jellemző példaként jelenik meg Arad esete, amely kapcsán Krenner Miklós nosztalgikusan idézi fel a világháború előtti nemzetiségi nyugalmat:

„A nemzetiségi megértés, leszámítva a XIX. század egy-egy kívül is viharos részletét, szintén elég szilárdan állott Aradon, pedig a szerbség egykor nagy hatalmát és kitűnő gárdáját nyomatékosan latba vetette, s a román nemzeti mozgalmak egyik Betlehemje itt volt. A magyarok és szerbek között meleg, a magyarok és románok között hűvösebb viszony alakult családi és társadalmi tekintetben. De az egyensúly szabályszerű volt. Ez természetesen a világháború elmúltával megváltozott. Tíz év múltán mégiscsak hinnünk kell ismét, hogy helyreáll a nemzetiségi szolidaritás... [...] A emberi megértés sorsának e hullámvázában nem a magyarság a ludas...”⁵⁶

A szerző viszont optimizmusának is hangot ad: „Arad hivatott, hogy a nemzetiségi megértés standardját megállapítsa.”⁵⁷

Kolozsvárról ugyanakkor az egyik írásban az olvasható, hogy a város román-sága „az államéleti, közigazgatási és gazdasági előretörés mellett” kulturális téren is nagyot fejlődött: komoly munka folyik a (magyaroktól átvett) román egyetemen, élénk a román közélet és népművelés is, megerősödött a román sajtó, az irodalmi élet és a színház,⁵⁸ mindehhez pedig a román egyházak nemzeti küldetése is hozzájárul. Brassó kapcsán Szemlér Ferenc úgy fogalmaz, hogy a vármegyei (magyar) hivatalnokságot „nyomtalanul elsöpörte a változás”, a magyarság pedig „fej nélkül maradt”, mint a Cenk-hegyi milleniumi emlékmű,⁵⁹ de itt sokkal inkább a szászok fokozatos, már a dualizmus idején is észrevehető térvesztése a központi téma:

„A szászság, mely egykor az egész Barcaság büszke urának vallotta magát, ma feltartóztatatlanul veszít tért. [...] Helyettük azonban egyre gyorsuló iramban nő a románság száma [...] Brassó megye lassan, de biztosan elrománosodik. [...] Maga a város nem mutatja ugyan ezt a képet, a szászok száma azonban itt is csökken. Ma már a szász lakosság csupán

⁵⁵ Szemlér (1994): i. m. 198–199; illetve Szász (1937): i. m. 126; Kalotai (1937): i. m. 148, 149.

⁵⁶ Krenner Miklós: Arad. In Pomogáts (1994): i. m. 253–254.

⁵⁷ Pomogáts (1994): i. m. 253–254.

⁵⁸ Maksay (1994): i. m. 51.

⁵⁹ Szemlér (1994): i. m. 202.

huszonnégy százalékát teszi ki annak a hatvanezernyi tömegnek, amely mind Brassó polgárának vallja magát. Lényegében azonban nem csökkenés ez, hanem egy helyben állás, persze a másik két nép növekvő arányszáma mellett ez csak visszaesést jelent. Ma még a város arcán nem vehetők észre e jelek, és talán a szászok szívét sem tölti el aggodalommal az, amit a számok beszélnek, de bizonyos, hogy a jövő kérdéseit ez fogja eldönteni.”⁶⁰

5. kép: A Maros folyó partja Aradon, a háttérben a Kulturpalotával és az evezős klub épületével
Forrás: Fortepan / Judit Hegedűs, 1935

Németh László viszont kissé másképp látja útirajzában Brassó, a „német gettó” jövőjét: „Jellege szerint Brassó szász város, s az lesz még akkor is, ha a gazdag és egykező szászág egyharmadáról egytizedre olvad is le. Akárhogy futja be környékét villasor s proletárlakás, az utas mindig a belvárosban fog megállni. S a belváros szász...”⁶¹

A városi társadalmak hierarchiájában végbement szerepcseréket és egyéb változásokat néhány finom, de jelképesnek is tekinthető mozzanat szemlélteti a legjobban: a bolgárszegi románok 1919 óta minden évben belovagolnak Brassó főterére, mintegy szimbolikusan is birtokba véve a város központját;⁶² a kolozsvári magyar színház a díszes központi épületből – amelyet a román színház vett át – kiszorult az egykor könnyed szórakozás színterének számító nyári

⁶⁰ Pomogáts (1994): i. m. 215–216.

⁶¹ Németh (2001): i. m. 61.

⁶² Szemlér (1994): i. m. 193.

Színkörbe;⁶³ Marosvásárhelyen „mióta a románok, zsidók is flekkeneznek, esett a közügyi flekken jelentősége”;⁶⁴ Szatmárnémetiben pedig az „új iparágként” megjelenő határ menti csempészet mérsékelte az impériumváltás gazdasági következményeit.⁶⁵

6. kép: A régi városháza épülete Brassó főterén 1920-ban

Forrás: Fortepan / Balázs Boda

⁶³ Maksay (1994): i. m. 62.

⁶⁴ Molter (1994): i. m. 157.

⁶⁵ Baradlai (1937): i. m. 184.

Ambivalens modernizáció

A magyar szerzők hasonlóan ellentmondásosan viszonyulnak a városok – és Erdély – gazdasági körülményeinek alakulásához és az épített környezet változásához is. Az aktuális állapotokat értelemszerűen az Osztrák–Magyar Monarchián belüli helyzettel vetik össze, az egykori közép-európai nagyhatalom viszonylagos stabilitásával és fokozatos fejlődésével. Ez, továbbá a magyarság pozícióinak említett hanyatlása az írásokban összefonódik a régi, ismerős világ átalakulása és az otthonosság halványulása által kiváltott érzelmekkel, illetve Nagy-Románia válságokkal tarkított fejlődésének értékelésével. Így a román történeti tudatban a korszakról élő reprezentációhoz képest („Románia aranykora”, dinamikus fejlődés)⁶⁶ a magyar kortársak inkább negatív, de legalábbis vegyes képet festenek az erdélyi városok valóban felemás modernizációjáról a két világháború közötti évtizedekben.

A szövegek szerint például a kisvárosokat és Aradot gazdasági visszaesés sújtotta. „A közgazdasági, ipari és kereskedelmi élet szánalmas. Ezen a területen ez a város ijesztő módon elmaradt. És itt a szenvedő fél a kisebbség, mert a nagy sorvadás az ő bőrére megy.”⁶⁷ Nagyvárad is küszködött,⁶⁸ míg „Târgumures az impériumváltozás óta rengeteg tévesztéssel kell számoljon közgazdasági tekintetben. Ez a valaha virágzó székely város e szisztematikus sorvadás egy olyan stádiumába jutott, hogy igazán csak a piac tényezőinek rugalmasságán mulott, miszerint a teljes összeomlás be nem következett”.⁶⁹ Ugyanakkor ellenpéldák is megjelennek a tranzitkereskedelemből profitáló Szatmárnémeti (és Nagyvárad), illetve a kolozsvári kereskedelem, a brassói és temesvári ipar fejlődése kapcsán – sőt, „[a] Banat fővárosa néven emlegetett Timisoara közgazdasági tekintetben országrészünkben a legelső helyen áll [...] Timisoara ma egész Románia legnagyobb gyárvárosa,”⁷⁰ új műegyete me révén pedig „komoly diákváros” is lett.

⁶⁶ Lásd például Ioan Scurtu: Cuvânt Înainte. In Ioan Scurtu (szerk.): *Istoria Românilor. VIII. România întregită (1918–1940)*. București, Editura Enciclopedică, 2003. IX–X.

⁶⁷ Károly (1937): i. m. 158; és Gárdos (1937): 193–194.

⁶⁸ Tabéry (1937): i. m. 136.

⁶⁹ Benczel (1937): i. m. 177.

⁷⁰ Kalotai (1937): i. m. 150.

Rónai András viszont, a Nagy-Románia potenciálját az ország tényleges gazdasági eredményeivel összevető tanulmányában úgy foglalja össze elemzését, hogy

„valami lényegbevágó hiba van itt a gazdasági szerkezet és szervezés terén. S mindezeket látva azon sem csodálkozhatunk, hogy ezt az országot húsz év óta állandóan belső zavarok, nyugtalanság gyötrik; hogy mind a gazdasági, mind a politikai életben hatalmas zökkenéseknek, megrázkódtatásoknak, egyik napról a másikra való hirtelen átalakulásoknak vagyunk tanúi...”⁷¹

A szerzők többsége a városok gyors növekedése kapcsán is kritikus. Szóvá tesz a külvárosok „lázás építkezési tempója” és a belvárosok vontatott fejlődése közötti ellentétet,⁷² de beszámolnak a román szimbolikus térfoglalásról is – mind az új épületek, mind pedig az emlékművek vonatkozásában. A román térhódítást gyakran értékeli is az egyes szerzők: van, aki visszafogott, más szenvedélyesebb stílusban. Nagyvárad átalakulását például ekképp ragadja meg Tabéry Géza: „Barokk egyházépítkezései s a világháború előtti két évtized roham-fejlődéséből ittmaradt kusza stílusú középületei s polgári palotái közé mai városlélektani arculatát is kifejezően nőnek sima, leegyszerűsített, modern s takarékos kislakásai, másrészt sokcirádás, boltíves-árkados óromán stílusú házai”⁷³ röviden kitérve az „óromán” építészet jellegzetességeire is.⁷⁴ Szemlér Ferenc szerint Brassó főterének régi házai „közé tolakszik egy-egy új stílusú vagy ami még rosszabb: minden stílust nélkülöző úgynevezett palota, barokkos vagy bizánci banképületek, de máris régi bérházak, melyek az újgazdagok csöpögő gőgjével tekintenek a zsvajgó piacterre”⁷⁵.

Több szövegben is lehet találkozni a Trianon előtti és az aktuális időszak összehasonlításával. Szász Endre Kolozsvár hagyományos főteréhez képest meglehetősen sterilként jellemzi az új, „román” központot: „A városi tanács legfeljebb azzal dicsekedhetik el, hogy rendbeszedte a főteret és a görögkeleti székesegyház terét előléptette, a Hamupipókéből diszesen felöltöztetett uri dámát csinált. Ez a dáma azonban feszes és hüvösen tartózkodó, mert nem akad

⁷¹ Rónai András: Erdély gazdasági élete Romániában. In Kovács (2011): i. m. 419–420.

⁷² Szász (1937): i. m. 125.

⁷³ Tabéry Géza: Nagyvárad. In Pomogáts (1994): i. m. 115–116.

⁷⁴ Uo. Az építészeti stílus neve helyesen „újromán” vagy másképp „új-Brâncoveanu-féle” („*stil neoromânesc/neobrâncovenesc*”).

⁷⁵ Szemlér (1994): i. m. 188.

udvarlója. A belvárosnak legnéptelenebb fertálya ez...”⁷⁶ Hasonló benyomások érték egy másik írás Kolozsvárra visszatérő szerzőjét is:

„...amikor a színház és a régóta épülő görögkeleti katedrális elé értünk, egyszerre csak ezeket mondotta egykori (román katonatiszt) iskolatársam: Látod, ezt a templomot már esztendőök óta építik s csak az Isten a megmondhatója, hogy mikor lesz kész. Sokszor elgondolkozom rajta, vajjon nem ti fejezitek-e be? [...] például ennél a templomépitkezésnél sok-sok millió sikkadt már el. És így van ez mindennel, amibe mi belefogtunk. A pénz elsikkad, más eredmény nincs. Nem alkottunk mi itt semmit, legfeljebb Romulus és Remus szobrát a farkassal, de az is hol van Mátyás király szobrától!”⁷⁷

Marosvásárhellyel, a „székely fővárossal” kapcsolatban Németh László úgy fogalmaz, hogy az

„szép bizonyosság rá, hogy tudtunk mi szászok nélkül is várost építeni. [...] a városon persze itt is románok ülnek, de az élet még rokkánás nélkül hordja őket; nem csodálnám, ha egyiket-másikat be is olvasztaná. A főtérre, a nemes, Árpád-kori falkerítéses templom alá kirakták ugyan a maguk sztereotip ortodox imádkozódobozát (egy nénike siratta is a kutacskát, ami a helyén volt), de ezzel csak magukat csúfolták ki, nem is egészen jogos összehasonlításnak téve ki uralmuk szimbólumát.”⁷⁸

Molter Károly, ugyancsak Marosvásárhelyről szóló írásában, Bernády György polgármester századeleji munkássága a viszonyítási alap, amellyel a román uralom is megpróbálta felvenni a versenyt:

„Azért kezdték nálunk a román utódok is építéssel: a görögkeleti és görög katolikus katedrális, az Avram Jancu szobra és a Petőfi-dombormű helyére állított »Ismeretlen Katona«. [...] Ez a mai építkezés anyagiakban nehezen megy, kevés a pénze a városnak és államnak, de főként hiányzik a tömeglelkesedés, az építés sodra, az a minapi láz, hiszen egyes román pártok sem lelkesednek a másik román párt építkező akaratán.”⁷⁹

⁷⁶ Szász (1937): i. m. 125.

⁷⁷ *Magyar városok* (1930): i. m. 74.

⁷⁸ Németh (2001): i. m. 71.

⁷⁹ Molter (1994): i. m. 163.

7. kép: Az „A latinság emlékművének” felavatása Marosvásárhelyen, 1924 (a római capitoliumi farkas szobrának replikájával)

Forrás: ro.wikipedia.org, Statuia Lupoacei din Târgu Mureș

Benczel Béla viszont elismeri Marosvásárhely jelentős román polgármestere, Emil Dandea teljesítményét is: „a város rendezett, az uccái tiszták, az évek óta befejezetlen két román templom végre tető alá került – ha a város meg is sinyli – új román tanoncotthon épült, most építik az új kórházat és a vármegyházat és tavaszra sor kerül a betegsegélyzőpénztár székházának felépítésére”,⁸⁰ és fejlődésről tudósít Baradlai László Szatmárnémeti kapcsán is: „A Piața Unirii belső helyén, az elhanyagolt piac helyett gyönyörű, kulturált park épült. Az idén költözik át a megyeház hatalmas költséggel felépített új épületébe. A színház háta mögött készítek a Pop Valér miniszterről elnevezett sugár-utat. A Regina Maria uccát is parkirozzák. [...] A strand egyik nevezetessége a városnak [...] felépült az új sporttelep.”⁸¹

Az Aradot bemutató Károly Sándor rezignáltan veszi tudomásul a város magyar jellegére utaló feliratok, emlékművek eltávolítását: „Az elmúlt idő alatt itt is eltüntettek mindent, ami a régi magyar uralomra emlékeztetett, új uccatáblákat szegeztek a házak falára, román feliratok kerültek a magyar mellé az üzletportálokba, ledöntötték a gyönyörű szabadságszobrot és Kossuth-szobrot, de ez más

⁸⁰ Benczel (1937): i. m. 176.

⁸¹ Baradlai (1937): i. m. 183–184.

városban is így volt.”⁸² Egy másik szerző azonban jóval több érzellemmel számol be Nagyvárad köztereinek változásairól:

„Megmérhetetlen az a rombolás, amelyet a magyarság közt tankok módjára végeztek el az új »gazdák« és hogyha valami új alkotásra kellene rámutatni, amely az ő dicsőségüket hirdeti, akkor nagyon erősen zavarba jönne az ember. [...] Azóta halott a Szent László-tér, mióta kicsinosították. [...] omladozik a régi vár [...] a Körös [...] partjain virágzik a bürü, dombosodik a szemét, veszedelmes patkánytanyak keletkeznek a virágos erkélyek alatt. [...] Felszakítva éktelenkedik az uttest, de nem azért, mert javítják, hanem mert megviselte az idő.”⁸³

Hasonló a stílus Brassó kapcsán is: „A hegy lábánál látható villasort a népnyelv »tolvajisor«-nak nevezte el. Itt laknak a román panamisták. [...] O. Josif író szobra, az egyetlen román alkotás Brassóban. [...] A románok még 1916-ban felrobbantották az ezredéves emlékszobrot a Cenken.”⁸⁴

8. kép: A prefektúra 1936-ban befejezett épülete Szatmárnémetiben (ma a Szatmár Megyei Múzeum), a háttérben az 1937–1938-ban épült ortodox katedrális látható

Forrás: a szerző felvétele, 2009

⁸² Károly (1937): i. m. 153–154.

⁸³ Magyar városok (1930): i. m. 75–76.

⁸⁴ Magyar városok (1930): i. m. 79.

A terjeszkedő Kelet

A fentebb sorra vett szövegekből kirajzolódó összkép tehát meglehetősen vegyes, de első pillantásra is észrevehető a sötét színek túlsúlya. A magyar szerzők a városok helyzetét a magyar városalakók (sőt a régi erdélyi magyar társadalom) sorsával azonosítják, amit többnyire visszaesésként és hanyatlásként értékelnek. A ténymegállapításokon túl azonban jól beazonosítható az orientalizáló beszédmód is: fel-felbukkan annak a Nyugat–Kelet lejtőnek a képzete, amelyen a korábban a Nyugathoz idomuló, viszonylag fejlett közép-európai magyar (magyar/magyar, zsidó/német) városi világ a román fennhatóság alatt elkezdett lefelé, a „Balkán” felé csúszni. Még akkor is, ha ez a Romániában publikált szövegekben a cenzúra miatt csak burkoltan jelenhetett meg – viszont annál leplezetlenebben nyilvánulhatott meg a magyarországi kiadványokban. A civilizált Nyugat rendezettségével azonosított magyar világ itt az ellentmondásos, gyakran rendezetlen, „keleties” román világgal kerül szembe, amelyben az elhanyagoltság mintegy észrevétlenül és magától értetődően válik a román kultúra egyik ismertetőjegyévé. Ebben a diskurzusban így a Bukarest uralma alá került Erdély egyre jobban távolodik és idegenedik el a Nyugattól.

Noha az általam vizsgált írásoknak általában nem ez a központi toposza, és egy-egy kivételtől eltekintve nem is hangsúlyozzák túl, mégis gyakorlatilag mindenhol találkozni vele. A már említett gazdasági hanyatlás és a Nyugat védőbástyája szerepének felidézése mellett erre számos példát fel lehet hozni: a románok által megtestesített „idegenre”, az „egzotikus Kelet jeleire” való rácsodálkozástól:

„Az alföld sajátyszerű románságába mind gyakrabban sodródik egy-egy sötétebb folt: orientális arc, szén szemmel és olajbarna bőrrel, a Levante hulláma. Aztán cigány meg albán. Ritkán egy-egy szláv fej kemény gömbölyűsége is feltetszik. Most már érezzük, hogy a Kelet kapujában vagyunk. Szerencsejáték az utcáson, tarka szőnyeg s művészi varrottas a korzó gömbakái közé húzott vékony kötél... [...] Levantin és hargitai elemek.”⁸⁵

a „balkanizálódás” lenéző konstatálásáig. Zathureczky Gyula például egy helyen így foglalja össze benyomásait:

„»Suntem in Romania Mare« – Nagyromániában vagyunk – mondják előszeretettel az idegenek és az el is hiheti ezt, mert Váradtól–Tighináig, Csernovicztól–Turnu Severinig és Sulinától–Temesvárig egyformán piros-sárga-kék az ország, egyformák a felírások, és egyformán

⁸⁵ Krenner (1994): i. m. 254–255.

eláraszt mindent egy láthatatlan áradat, amely hús esztendeje ömlik Bukarest felől. Valamilyen furcsa keveréke ez a parfümillatnak és szennynek, hangos szónak és rendetlenségnek, a legújabb divatnak és a rongyokba burkolt nyomorúságnak, amelyet távoli nyugati tájakon úgy hívnak, hogy Balkán és úgy, hogy... bizantinizmus.”⁸⁶

Noha Zathureczky később némi meglepődéssel észleli Bukarest ellentmondásos nyugatiasságát, „újjgazdag” eleganciáját és előkelőségét,⁸⁷ a Regát kapcsán újra a hagyományos orientalizáló beszédmódhoz nyúl: „a városlakók javarészt görögök, zsidók vagy más idegenek. Keleties arccal állanak ezek a városok. Nagy templomaik, néhány piszkos középületük, csenevész parkjuk körül görögös és törökös házikók állanak, az üzletek végtelen tömegével...”⁸⁸

A „Balkán” erdélyi térhódításaként értelmezi az új viszonyokat az a szerző is, aki így ír Nagyváradról:

„[...] a Rákóczi uton, ijedten kapja el szemét a kucsmás, gumibotos, vörhenyes, barnaruhás rendőrtől, aki a Keletet képviseli a forgalmas utcákon. [...] a korzó színes forgatagában az uralkodó motívum a román hadsereg egyenruhája és a kipuderezett, kifestett tiszték oldalán ott lengnek az elbalkanizálódott nők, nehéz sleppként huzva maguk után a leglomhább illatot. [...] a szem nem gyönyörködik a kirakatok pazarságában, mert minden kirakat a szegénység és az élettelenség, ráadásul még az izléstelenség gyűjteménye is. Azokat kell kiszolgáltatni ugyanis, akik ma az urak Váradon és ezeknek az izlése jaj de messze esik a régi és igazi urak izlésétől.”⁸⁹

A „nyugatis magyarok” és „keleties románok” dichotómiának sajátos megnyilvánulásai is vannak. Például az erdélyi magyar zsidók részleges disszimilációja kapcsán azt lehet olvasni, hogy „[a]z apáknál még hálaérzet főzte őket (a marosvásárhelyi zsidókat) a magyarsághoz, a fiúknál már csak a nyugat-európaibb kultúrához való ragaszkodás”,⁹⁰ de előjön az erdélyi román–regáti román törésvonallal összefüggésben is: „A legvakabb szemlélőnek is feltűnik, mennyivel különb az erdélyi román a regátbelinél. Az egyik ősi kultúrföldön áll, a másik a népvándorlás országútján. Ott Bizánc, itt a nyugati kereszténység, ott a török, itt a magyar-szász volt a tanító”,⁹¹ valamint: „[...] csúfolódnak maguk közt a regátiak

⁸⁶ Zathureczky (2004): i. m. 11.

⁸⁷ Zathureczky (2004): i. m. 55–61.

⁸⁸ Zathureczky (2004): i. m. 63–64.

⁸⁹ *Magyar városok* (1930): i. m. 75–76.

⁹⁰ Molter (1994): i. m. 167.

⁹¹ Németh (2001): i. m. 62.

az ardeleánokkal, akiket nyilván többször vádoltak azzal, hogy magyar szuggesztió alatt állnak. Ebből természetesen csak a klimatikus és kasztkülönbség igaz, a nyugatibb szótartás és a kevésbé keleti életformák; egyébként sovinizmusban egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz.”⁹²

9. kép: Temesvár központja az 1930-as évek második felében épített ortodox katedrálissal és a capitoliumi farkas szobrának replikájával

Forrás: a szerző felvétele, 2008

Konklúzió

A fentebb taglalt diskurzusok és reprezentációk mögött meghúzódó igazi kérdés valójában inkább arra irányul, hogy közép- és hosszú távon milyen következményekkel járt Erdély (és az ott élő népesség) Romániához való csatolása? Vagyis az a tény, hogy a korábban politikai, kulturális és gazdasági szempontból elsősorban Budapest és Bécs felé orientálódó régió az első világháború után Bukarest felé fordult (még akkor is, ha mind a régi, mind az új központok alapvetően a nagy, nyugati centrumokra tekintettek). Mit nyert, és mit veszített Erdély és soknemzetiségű lakossága az 1918–1919-es impériumváltással? Másképp fogalmazva: „mit

⁹² Molter (1994): i. m. 171.

tettek Erdélyért a románok?” (Amit ugyanakkor meg is lehet fordítani: mit tettek Erdélyért a magyarok és az osztrákok?)

Ezt a kérdést természetesen lehetetlen eldönteni csupán az általam vizsgált szövegek alapján, és további alapos, összehasonlító gazdaságtörténeti kutatásokra van még szükség, hogy idővel közelebb kerülhessünk a válaszokhoz.⁹³ A helyzet ugyanis kétségkívül összetettebb volt, mint ahogy az a civilizatorikus diskurzus totalizáló jellegéből következik (ami egyébként több szövegből is kitűnik). A Szatmárnémeti és más városok (vagy egész régiók) esetében kimutatott hanyatlással ugyanis szembeállítható Brassó vagy Temesvár tényleges fejlődése, ami részben a román fejlesztési politikával, részben az elitek részleges kontinuitásával is magyarázható.⁹⁴ Az érthető – és gyakran teljesen jogos – érzelmek és az etnocentrikus nézőpont –, valamint a magyar világ tagadhatatlan visszaszorulása azonban nem kedvez a differenciált megközelítésnek. A negatív példák nemritkán elhomályosítják az esetleges pozitívakat, a román modernizáció valóságos eredményeit, holott azok mindenképp árnyalhatnák az összképet. Ennek hiányában azonban feltételezhető, hogy a magyarság adottnak tekintett civilizatorikus fölénye ellenére a Trianon utáni Erdélyben érvényesülő román dominancia – pontosabban az ebből a körülményből eredő feszültség – meghatározó szerepet játszott a gyakran orientalizáló szemlélet és diskurzus megerősödésében. Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy ehhez egy erdélyi román–regáti román törésvonal is társult, amely mintegy „román részről” is alátámasztani látszott a magyar felsőbbrendűség-érzetet. Mindenesetre ez a diskurzus szívósnak bizonyult, és a 20. század második felének uniformizáló, illetve napjaink globalizáló hatásai sem tűntették el.

Használt irodalom

A magyar béke delegáció II. jegyzékének összefoglaló kivonata (Neuilly, 1920. január 14.).

In Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris, 2003. 118.

A népszámlálás súlypontja. *Budapesti Hírlap*, 31. (1911), 19. január 22. 31.

⁹³ Lásd például Anders E. B. Blomqvist: *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Satu-Mare 1867–1944*. Stockholm, Department of History, Stockholm University, 2014; továbbá Egry Gábor kutatásait, illetve az általa vezetett NEPOSTRANS ERC-projektet: <https://1918local.eu/>.

⁹⁴ Ezt a kérdéskört érintette a *Beyond Trianon? Exit from the War in Danubian Europe 1918–1924* című, 2020. október 29–31. között Budapesten megrendezett nemzetközi konferencia több előadása is.

- Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921*. Budapest, Jaffa, 2020.
- Az erdélyi kérdés. [Reflexiók/válaszok Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés című vitaindítójára.] *Magyar Kisebbség*, 4. (1998), 1. 3–101.
- Baradlai László: Satumare metamorfózisa. In Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvánia, 1937. 180–189.
- Barcsa Dániel: Az Erdély sorsa – Erdély sorsa. In Kovács Attila Zoltán (szerk.): *Erdély. A Magyar Történelmi Társulat 1940. évi kiadásának szerkesztése alapján*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2011. 443–460.
- Bekscics Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás. Különös tekintettel városainkra*. Budapest, Athenaeum R.-T., 1883.
- Benczel Béla: Targu-Mures metamorfózisa. In Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvánia, 1937. 171–179.
- Beyond Trianon? Exit from the War in Danubian Europe 1918–1924. Trianon100.hu*, 2020. október 23. Online: <http://trianon100.hu/cikk/trianonon-tul-nemzetkozi-konferencia>
- Blomqvist, Anders E. B.: *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Satu-Mare 1867–1944*. Stockholm, Department of History, Stockholm University, 2014.
- Borsi-Kálmán Béla: Hasonlóságok és különbségek – és tanulságok I–II. *Korunk*, 19. (2008), 1. 15–24. és *Korunk*, 19. (2008), 2. 50–59.
- Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Budapest, Méry Ratio – Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2013.
- Egry Gábor: NEOSTRANS ERC. Online: <https://1918local.eu/>
- Gárdos Sándor: A kisvárosok metamorfózisa. In Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvánia, 1937. 190–195.
- Gerő András (összeáll.): *Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867, A trianoni béke – 1920, A párizsi béke – 1947*. Budapest, Göncöl, 1989.
- Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvánia, 1937.
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007.

- Horváth-Kovács Szilárd: Hogyan tapasztaltuk meg az autentikus „balkánt” Dobrudzsában. *Transindex*, 2019. augusztus 18. Online: <https://multikult.transindex.ro/?cikk=27962>
- Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004.
- Kalotai Gábor: Timișoara metamorfózisa. In Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országrésünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvánia, 1937. 139–151.
- Károly Sándor: Arad metamorfózisa. In Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országrésünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvánia, 1937. 152–161.
- Kós Károly: Kolozsvár. In Pomogáts Béla (összeáll.): *Erdélyi városképek*. Bratislava/Pozsony, Madách-Posonium, 1994. 65–73.
- Krenner Miklós: Arad. In Pomogáts Béla (összeáll.): *Erdélyi városképek*. Bratislava/Pozsony, Madách-Posonium, 1994. 220–265.
- Magyar városok idegen rabságban. A Magyarság jubileumi évkönyve 1920–1930*. Budapest, Magyarság Lapkiadó R.-T., 1930, 67–82
- Maksay Albert: Kolozsvár. In Pomogáts Béla (összeáll.): *Erdélyi városképek*. Bratislava/Pozsony, Madách-Posonium, 1994. 17–64.
- Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 3. (1997), 3–4. 208–232.
- Molter Károly: Marosvásárhely. In Pomogáts Béla (összeáll.): *Erdélyi városképek*. Bratislava/Pozsony, Madách-Posonium, 1994. 129–176.
- Nagy Pál: Előszó. In Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor, 2001. 5–15.
- Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor, 2001.
- Pogány Marcel: Brasov metamorfózisa. In Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országrésünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvánia, 1937. 162–170.
- Pomogáts Béla: Bevezetés. In Pomogáts Béla (összeáll.): *Erdélyi városképek*. Bratislava/Pozsony, Madách-Posonium, 1994. 5–13.
- Pomogáts Béla: Erdélyi magyar városok. In Pomogáts Béla: *Változó Erdély. Tanulmányok Erdélyről*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2001. 61–86.
- Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok, esszék a magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2004. 121–148.
- Rónai András: Erdély gazdasági élete Romániában. In Kovács Attila Zoltán (szerk.): *Erdély. A Magyar Történelmi Társulat 1940. évi kiadásának szerkesztése alapján*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2011. 399–420.

- Scurtu, Ioan: Cuvânt Înainte. In Ioan Scurtu (szerk.): *Istoria Românilor. VIII. România întregită (1918–1940)*. București, Editura Enciclopedică, 2003. IX–X.
- Szász Endre: Cluj metamorfózisa. In Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvânia, 1937. 123–130.
- Szemlér Ferenc: Brassó. In Pomogáts Béla (összeáll.): *Erdélyi városképek*. Bratislava/Pozsony, Madách-Posonium, 1994. 177–219.
- Tabéry Géza: Oradea metamorfózisa. In Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Cluj, Uj Transzilvânia, 1937. 131–138.
- Todorova, Maria: *Balkanii și balcanismul*. București, Humanitas, 2000.
- Varga E. Árpád: Erdély magyar népessége 1870–1995 között. *Magyar Kisebbség*, 4. (1998), 3–4. 331–407.
- Zathureczky Gyula: *Erdély. Amióta másképp hívják*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2004.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.

Due to modernization and thanks to the ethnic politics of the governments in Budapest, the proportion of Hungarians in the urban settlements of Transylvania was on the rise during the existence of the Austro-Hungarian Monarchy. According to the census of 1910, Hungarians made up a third of the total population of Transylvania, but their share was about 60% in urban contexts. In public discourse, towns – especially those that were in peripheral regions or in areas where Hungarians were in minority – appeared as bastions of Hungarian nation-building and the supporting structure of Hungarian statehood. This trope did not disappear after the Trianon Treaty and kept appearing in the Hungarian narrative of the so-called “Transylvanian Problem”. The only change was that after 1920 the town appeared as the refuge and base of Hungarians that were forced into a minority status and that were under threat of absorption. The paper shows how the Hungarian elites perceived the changes that occurred in those towns of Transylvania. The idea that the “loss of Hungarian towns” changed the formerly Hungarian character of the towns, and their “Balkanization” were central motifs of Hungarian discourse in the interwar period. Some of these elements are present even today in the Hungarian public discourse and, interestingly, even forms part of the Transylvanian vs. Old Kingdom rift in Romanian discourse. The paper follows the discourse of decline through contemporary texts of various genres (opinion article, academic study, travel writing, travel guide).
